

Integráció és kohézió az EU-ban

1. A jelenlegi integrációs folyamatok szerkezetéről

1.1. Nemzetközi (globális és államközi regionális integráció)

Az integráció komplex fogalom. A komplex közelítés az elemzés távlatának kiterjesztésével azonosítani törekszik az integrációs folyamatok fejlődését, tendenciáit, jellemzőit, összetevőit és nem utolsósorban a jelenlegi válság fő okait. A tanulmány adott területen a nemzetközi integráció válságára, jövőjére és a kívánatos reformokra koncentrál. Elsősorban az EU-ban a kohézió és a kívánatos szociális modell kérdéseit igyekszik szélesebb összefüggésekbe helyezni és azok vonatkozásában vitát generálni.

Az integrációt közösségek képződésének, fejlődésének, újratermelődésének és átalakulásának folyamataként definiálom. Ennek eredményeként különféle társadalmi-gazdasági, politikai, kulturális, szellemi vagy bármilyen más természetű társadalmi szerveződések, képződmények jönnek létre. Az integráció mint állapot minőségileg folyamatosan fejlődő társadalmi-gazdasági organizmusokat képvisel, amelyek az idők folyamán szerkezetileg és funkcionálisan egyre komplexebbé válnak, s amelyek szerveződésének elsődleges általános célja, hogy biztonságot, hatékonyságot és jólétet szolgáltatassanak. Az integrációnak akkor van értelme, ha az előnyök meghaladják a hátrányokat, a hasznok a költségeket.

Az integrációt *történelmi folyamatként* fogom fel. Ez azt jelenti, hogy nem a jelenlegi nemzetközi integrációval kezdődik. Történelmi íve sok ezer évet fog át kezdve a korai történelmi idők családjától, a törzsek, falvak, városok kialakulásán keresztül egészen az utóbbi évszázadok nemzeti, valamint az utóbbi évtizedek nemzetközi integrációjáig. A *globális társadalom és gazdaság mint integrált közösség* kialakulása mindinkább körvonalazódik. A történelemnek mint közösségek fejlődésének elemzése a történelem- vagy a szociológia-tudományokban, vagy éppen a szociálintropológiában széleskörűen jellemző.

A fő kérdés, amire először válaszolni kell: a közösségformálódási folyamatok és az integráltság állapota hogyan viszonyulnak egymáshoz? Milyen körülmények között és feltételek mellett beszélhetünk olyan organizmus keletkezéséről, amelyet integrált közösségnek tekinthetünk? Erre az integrációs folyamatok főbb összetevőinek szerkezeti elemzése alapján vállalkozhatunk. A kérdés rendkívül komplex, de úgy gondolom, hogy a társadalmi formációk vagy szervezetek elemzése talán közelebb vihet a megoldáshoz. Ezek közül az összetevők közül különösen az alábbiakat javaslom kiemelni:

- a kapcsolatok és a kommunikáció intenzitása, a munkamegosztás, az összekapcsoltság és kölcsönös függés állapota;
- technostruktúrák, technológiai bázisok és integrációs infrastruktúrák;

- társadalmi és gazdasági rétegződés, tulajdonviszonyok és a hatalmi viszonyok jellege;
- integrációs intézményi és szabályozási keretek, a kormányzás rendszere;
- kohézió és azonosulás (társadalmi-gazdasági, kulturális, érzelmi stb.), elkötelezettség és lojalitás a közösség irányában;
- a közösség kultúrája (értékek, normák, szabályok és szimbólumok).

Szükséges aláhúzni, hogy az integrációs folyamatok jelenlegi válsága „szerkezeti” vagy „átalakulási” (transzformációs) válság, amely valamennyi fenti tényező, összetevő tekintetében megjelenő hiányosságok elemzése alapján tárható fel és érthető meg. Az ezzel kapcsolatos bőséges irodalom idézésétől eltekintek.

Az integráció *strukturált folyamat*. Általános közelítésben a közösségformálódás, a különböző organizmusok működése *többszintű, többfunkciós és többdimenziós*. Ez azt is jelenti, hogy a közösségképződési folyamat nagyszámú integrálódó közösség egymásba fonódásából állhat össze. Ezek a folyamatos újraintegrálódás folyamatában vannak, s miközben párhuzamosan elkülönülnek, egymással átfedésben, kölcsönhatásban és kölcsönös függésben vannak. A különböző társadalmakban ezek nagy számban léteznek, s a számuk és komplexitásuk a társadalmi-gazdasági fejlődéssel növekszik. Az adott integráció folyamata, teljesítménye és sikere összes összetevője által meghatározott.

A tanulmány a jelenlegi nemzetközi integráció folyamatait és állapotát elemzi. Ennek két alapvető összetevője van: *az államközi regionális és a globális integráció*. Ehhez szervesen kapcsolódnak a *nemzeti, a vállalati vagy a városi integrációs* folyamatok, de a válságproblémák szempontjából figyelmet érdemel a családi viszonyok átalakulása, a válások vagy például a civil szervezetek szerepe. Részletesebben ezek közül csak a jelenlegi integráció nemzetközi és nemzeti dimenzióira térek ki.

Általában az integrációs folyamatok *sokszereplősek*. Az integráció *elsődleges szereplőjének az egyént* tekintem. Úgy gondolom, hogy az emberiség történelme nem más, mint *egyének különböző közösségekbe való szerveződése*. Ez alapulhat különféle *kényszereken*, miközben *a szerves megközelítésnek* megfelelően az egyének társulása szabad és önkéntes, demokratikusan az érdekeiknek és akaratuknak megfelelően történik. A társadalmi integráció történelmileg az emberré válás meghatározó tényezője.

A különböző közösségek összetételétől és természetétől függően az egyének *szerepe vagy részvétele lehet közvetlen vagy közvetett*. A szélesebb integrációs folyamatokba, különösen jogi vagy politikai vonatkozásban formálisan az elsődleges szereplők a különféle közösségek, szervezetek lehetnek, amelyek, felfoghatjuk úgy, hogy végső soron a mögöttük lévő egyének képviselőiben lépnek fel. Az EU szerződéses integrációjában a nemzeti államok (kormányok) az elsődleges szereplők, s az intézményeket vagy a döntéshozási mechanizmusokat ennek megfelelően alakították ki. Később az *acquis communautaire* kiterjesztésével az egyének jogi státuszt és elismerést kaptak (európai állampolgárság vagy a közvetlen szavazati jog az európai parlamenti választásokon).

A nemzetközi integráció mint az államközi regionális és a globális integrációs folyamat új fejlemény, és a második világháborút követő évtizedek terméke.

Az EU mellett több tucat más integrációs célú szervezet működik (NAFTA, ASEAN, Mercosur stb.), amelyek többnyire a szabadkereskedelmi övezetek vagy gazdasági uniók különböző formáit öltik. Kevés kivétellel (Kuba vagy Észak-Korea) a világ mintegy

200 országa részt vesz egy vagy több, valamilyen lazább vagy szorosabb regionális integrációs tömörülésben.

Közöttük az EU magas szintű integráltságával több szempontból is kiemelkedik:

- Az együttműködés egyedülállóan *magas intenzitása, összekapcsoltsága és viszonylag kiegyenlített kölcsönös függése* jellemzi.
- Az egyetlen integrációs szervezet, amely eljutott a közel átfogó *egységes piac és egységes valuta* kialakításáig (az euróövezet 19 tagállama az EU GDP-jének mintegy 77%-át adja).
- A *kohézió és a szolidaritás elvét* kiterjeszti az Unió szintjére, s azt politikai és pénzügyi mechanizmusokkal támasztja alá.
- A *politikai identitás* bizonyos szintjét érte el (*polity*), amely már a *szupranacionális* elemeivel keveredik.
- Potenciálisan rendelkezik a *globális politikai szerephez* szükséges kapacitásokkal.
- Az EU-t számos más integrációs szervezet *modellnek* tekinti.

Ezek a jellemzők egyetlen más államközi regionális integrációs szervezetről sem mondhatók el.

A jelenlegi nemzetközi integráció másik új összetevője a *globális integráció*. Nem kívánok a *globalizáció történetével* kapcsolatos vitában határozottan állást foglalni. El tudom fogadni azokat az érveket, amelyek a nagy történelmi birodalmak (a Mongol vagy a Római Birodalom) globális kiterjeszkedésére vonatkoznak. Sok meggyőző érv hozható fel azok mellett, amelyek a globalizációt Amerika felfedezésétől vagy az ipari forradalomtól datálják.

Held és munkatársai a globalizációnak négy nagyobb szakaszát, fejlődési fokozatát különböztetik meg: *premodern globalizáció* (9–11 ezer évvel ezelőtti időszak); *korai modern globalizáció* (i. sz. 1500 és 1850 közötti időszak); *modern globalizáció* (az 1850 és 1945 közötti időszak); valamint *korunk globalizációja* (az 1945 utáni évtizedek).¹ Azokkal a nézetekkel határozottan egyetértek, amelyek a globalizáció a második világháború utáni időszakát a globális integrációval azonosítják annak ellenére, hogy elemei már a „modern globalizáció” időszakában megjelentek. Ami *új, az a globális integráció* és nem a globalizáció általában.

A globalizációt az irodalom túlnyomó többsége is mint folyamatot, és nem mint befejezett tényt vagy állapotot fogja fel. Mint folyamatot aligha lehet tagadni, miközben az integrációnak különösen globális szinten, számos területen csak a csirái fejlődtek ki, súlyos aszimmetriákkal terhelt, s nem teljesülnek az integrációs folyamatokkal kapcsolatos elvárások. A globális integráció még a szülési fájdalmakkal küzd, de a vetélés következményei sokkal súlyosabbak lennének. Történelmi kimeneteléről ma még nehéz lenne bármit is mondani.

1.2. A nemzeti integráció jelentőségéről

Történelmileg a nemzeti integráció az utóbbi mintegy 300 év terméke. Szerkezeti vonatkozásban szorosan kapcsolódott az ipari forradalomhoz, társadalmi-politikai vonatkozásban

¹ HELD et al. 2004.

pedig a tőkés társadalmi átalakuláshoz. A nemzeti integráció a gazdasági kapcsolatoknak az ipari forradalom által generált kiterjedésén és elmélyülésén alapult, ami a nemzeti piacok és pénzek létrejöttéhez vezetett. A kooperáció intenzívvé válásán túl a kommunikációnak is nagy szerepe volt. A folyamatban döntő szerepet játszott a nemzeti közoktatás és média kialakulása, először a nemzeti újságírás, majd a rádió és a televízió. Kialakultak a nemzeti „irodalmi” vagy „hivatalos” nyelvek.

A tőkés társadalmakkal a *nemzeti integrációk erőteljesen szerves jellegűvé* váltak. A rabszolgaság és a jobbágyság korábbi durva alárendeltségi viszonyaival szemben a tőke és a munka viszonya piaci alapokra helyeződött, a társadalmi és gazdasági viszonyok piaci és demokratikus elvek alapján szerveződtek.

A nemzeti integrációkban a belső erőszak elemei továbbra is jelentős szerepet játszanak. A nemzeti integráció domináns törekvése a kulturálisan, etnikailag és politikailag homogén nemzeti államok létrehozása volt. A földgolyó társadalmának etnikai sokszínűsége és keveredettsége miatt (az ENSZ Egyetem adatai szerint mintegy 5000 olyan etnikai csoport létezik, amely az ENSZ Alapokmánya szerint jogosult lehetne a „nemzeti önrendelkezésre”, de ezzel szemben jelenleg csak mintegy 200 állam létezik) ez teljességgel lehetetlen.² Az *erőszakos asszimilációra való törekvések* az elmúlt évtizedekben talán valamelyest nehezültek, de továbbra is jellemzők. A nemzetiségi jogok és a kisebbségi autonómiák elismerésében, főként a fejlett világban (nem utolsósorban Európában) jelentős előrelépés történt. A kérdés azonban továbbra is a demokrácia egyik fő deficitje a világban (Európában is, főként a keleti felében), valamint a nemzetközi rendszer stabilitásának egyik fő veszélyeztetője.

Az utóbbi időben divatosá vált a nemzetet temetni, a globalizációval szemben a nemzetet mint túlhaladott struktúrát beállítani. A nemzetek helyzetét illetően a jelenlegi globalizáció mellett a szkeptikusok érve három alapvető feltételezésen alapul:

„1) Az állami autonómiát aláássa a tény, hogy a globális erők büntetően nagy költségeket rónak azokra az államokra, amelyek eltérnek az alapvető neoliberális modelttől;

2) Az államnak a kulcsfontosságú szektorokban nincs ereje és tekintélye a kimenetek befolyásolására;

3) Az államok nélkülözik azokat a forrásokat és struktúrákat, amelyekkel a múltban a biztonsági és szociális problémákat kezelni tudták.”³

Egyesek egyenesen a nemzeti állam végéről, fokozatos eltűnéséről beszélnek, egy olyan világról, amelyben a nemzeti intézmények és szuverenitás elveszti értelmét. „Kísértet járja be a világ kormányait. A globalizáció kísértete.”⁴

A *nemzetek változatlanul a jelenlegi integrációs folyamatok és szerkezetek fontos összetevői*. „A 21. század elején, az államok a nemzetközi rend alapvető építő kövei maradtak, a kormányok a világrend alapvető szereplői és alakítói.”⁵ Bizonyos értelemben szerepüknek akár a felértékelődéséről is beszélhetünk, s ez vonatkozik az EU-integrációra is. „Bár a gazdasági globalizáció és a transznacionális gazdasági erők sok tekintetben aláássák a nemzetek gazdasági szuverenitását, azonban a globalizáció terjedelmét és a gazdasági

² SIMAI 2007, 59.

³ BISLEY 2007, 63.

⁴ WOLF 2005, 247.

⁵ SIMAI 2007, 55.

globalizáció nemzetgazdaságra gyakorolt hatását hajlamosak vagyunk eltúlozni. Végül is a világot továbbra is az államok dominálják.”⁶ A nemzeti és a nemzetközi integráció közötti szerves dichotómia számos területen megmutatkozik, s nem hagyható figyelmen kívül.

A *nemzeti integráció folytatódó folyamat*, s távolról sem fejeződött be. A nemzetek mint társadalmi közösségek a folyamatos átalakulás, újtermelődés és újintegrálódás folyamatában vannak, s a változó belső és külső tényezőkhez folyamatosan alkalmazkodni kényszerülnek. Egyelőre minden jel szerint a nemzetek nem tűnnek el a történelem súly-lyesztőjében.

A globalizáció a legnagyobb kihívást a *nemzeti állam szabályozási és kormányzási funkciója számára jelenti*. A nemzeti állam szempontjából a folyamat két tendencia keretébe helyeződik. Egyrészt a nemzeti szuverenitások leadása a regionális és helyi szinteknek, másrészt a kompetenciák és a szabályozás felfelé csúszása az országok közötti regionális integrációblokkok és a globális szintek irányába. A „sokszintű kormányzás” ezek között keresi az optimális megoldások lehetőségét. „A nemzeti állam ennek az *összekapcsolási* folyamatnak központi szereplője: az államok politikája és gyakorlata a hatalom megosztásában felfelé a nemzetközi szintekre és lefelé a szubnacionális ügynökségekhez az a kötelék, ami a kormányzás rendszerét összetartja.”⁷

A nemzetközi integráció körülményei között a *nemzetek alkalmazkodással integrálódnak*. A *nyitott, együttműködő, befogadó és versenyző nemzetek szerves részei a jelenlegi nemzetközi integrációs rendszernek*. A nemzeti gazdaságok működése és teljesítménye, a nemzetek jóléte „egyre inkább a globális versenyerők”, a globális versenyképesség függvényévé vált, miközben egyúttal annak alapvető tényezői.⁸

Az *EU szabályozási szerkezete két lábon áll*. Az egyik az *uniós politikák*, a másik pedig a *nemzeti politikák rendszere*. Mindkettő alapvető jelentőségű az Unió normális és hatékony fejlődése és működése szempontjából. Egymáshoz igazításuk és alkalmazkodásuk alapvető jelentőségű, ha egymást keresztezik, abból súlyos következmények származhatnak.

Az euró válsága a kettő összhangjának szükségességét drámaian demonstrálta. Kétségtelen, hogy az eurókonstrukció gyengeségei a válságban fontos szerepet játszottak. Miközben az *eurókormányzás* területén fontos reformlépésekre került sor (európai szemeszter, Európai Stabilitási Mechanizmus, fiskális unió vagy a bankunió), a teljes konszolidáció szempontjából a költségvetés reformja (valódi uniós költségvetés) vagy az adósságválság kezelése nem kerülhetők meg.

A „több Európa” többet jelent a fentieknél. Nemcsak a „potyautazást” kell elkerülni, hanem *új nemzeti politikai és szabályozási struktúrákra (policy mixes)* is szükség van. Aktív nemzeti alkalmazkodás és igazodás szükséges olyan területeken, mint az innovációs politikák, az infrastruktúra és a minőségi humán tőke (oktatás, szakképzés vagy egészségügy) fejlesztése, a foglalkoztatás és jövedelempolitika, a szociális partnerség (az árstabilitás támogatása) vagy a regionális és jóléti politikák (a regionális és szociális egyenlőtlenségek kezelése érdekében). Ezek szervesen egészíthetik ki az uniós politikákat, ugyanakkor alapvető fontosságuk van az integrációs előnyök nemzeti kihasználása és közvetítése szempontjából.

⁶ GILPIN 2004, 363.

⁷ HIRST–THOMPSON 1999, 270.

⁸ HELD et al. 2004, 151.

A nemzeti integrációk stabilitása feltétele a nemzetközi rendszer normális fejlődésének. A sikeres és erős nemzetközi integráció erős demokratikus nemzeteket igényel, amelyek elfogadják a kultúrák sokszínűségét. Az EU ilyen szempontból katalizáló szerepet játszhat mind az Unión belül, mind a külső környezetében. Az integrációs folyamatok organikus jellegének és koherenciájának megértése létfontosságú mindenfajta reformkísérlet és program szempontjából. Felmerül a „*globális nemzet*” fogalmának a bevezetése. Kérdés csupán, milyen kritériumok alapján és milyen jelzőkkel lehetne kategorizálni.

2. Kohézió – válság – reformok

2.1. Kohézió és integráció

Az integrációelméletek egyik alapvető feltételezése és tétele, hogy a folyamat az általános *gazdasági fejlettségi színvonalak közeledésével* és különbségének fokozatos eltűnésével jár együtt. A piaci integráció egyik fő következménye az árak s ezen belül a tényezőárak kiegyenlítődése, ami implicit módon a termelékenységi színvonalak kiegyenlítődését feltételezi. Ez egyúttal a fejlettségi szintek azonosságát is jelenti. A fejlettségi színvonalak különbségének eltűnése vagy hiánya a különböző integrációs szerződésben és intézményekben részben előfeltételként, kritériumként, részben pedig az integráció kívánatos következményeként jelenik meg. A fejlettségi kiegyenlítődés mind az EU, mind pedig a más integrációs szervezetek alapokmányában mint általános politikai cél és prioritás szerepel.

A kohézió minden integrációs közösség alapvető attribútuma; stabilitása szempontjából a társadalmi-gazdasági, politikai, kulturális vagy érzelmi *kohézió*nak kiemelt fontossága van. A kohézió összetartozásra, a közösség egésszé formálására utal, ami lojalitáson, szolidaritáson, harmonikus együttélésen és együttműködésen alapul. Az integráció nyereségek és előnyök forrása, amely jobb hatékonyságot, jólétet és biztonságot ígér. Az integrált közösségekben a kohézió feltételezi, hogy ezek az előnyök mindenki számára érzékelhetők és elérhetőek. Az előnyök egyenlőtlen eloszlása ezért a közösség kohézióját megkérdőjelezheti.

Először a két neves amerikai antropológus a különböző régiók és időszakok történelmi elemzése alapján levont következtetését idézzük, amely egybecseng számos más integráció-elméleti szakértő véleményével:

Mint „érveltünk, a nagyobb közösségek előnyei meg kell, hogy haladják a költségeket, mielőtt az emberek azt létrehozzák, vagy csatlakoznak egy meglévőhöz”.⁹

„Nyilvánvaló, hogy egyetlen unió sem lehet tartós, ha gazdasági vonatkozásban mások költségére bizonyos csoportok előnyét szolgálja. Ezért a Közös Piac csak akkor maradhat fenn, ha előnyös valamennyi aláíró nemzet számára.”¹⁰

„Általánosabban, bármilyen társadalomról beszélünk, észszerű feltételezni, hogy bizonyos küszöbön túl az egyenlőtlenségek lényeges növekedése, vagy éppen csak növekedésének feltételezése, elkerülhetetlenül a szociális feszültségek és a politikai instabilitás növekedéséhez vezet, ami káros a gazdasági tevékenységek szempontjából.”¹¹

⁹ JOHNSON–EARLE 2000, 141.

¹⁰ McCrone 1969, 194–195.

¹¹ BOURGUIGNON 2015, 134.

„A különbségek mértéke jelentősen befolyásolja társadalmunk természetét. Fontos, hogy néhány ember megengedheti, hogy úrutazásra fizessen be, amíg mások élelmiszer-szegélyért állnak sorba. Erősebb lesz a kohézió és erősebbek lesznek a közösen megélt érdekek olyan társadalomban, amelyben senki nem engedheti meg magának, hogy úrutazásra fizessen be, de mindenki megengedheti magának, hogy normális boltokban vásároljon élelmiszert. Másodszor, az elosztás hatással van a termelésre.”¹²

A kohézió valamely közösségen belül számos tényezőtől függhet: külső és belső konfliktusok; eltérő érdekek; politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális vagy vallási viták és egyet nem értések. Bizonyos esetekben triviális tényezőknek is széles körű következményei lehetnek. Ezeknek a kezelése komplex politikai válaszokat igényel, ami különösen vonatkozik a nemzetközi integrációs folyamatokra, ahol a közösségi kapcsolódások sokaságával kell számolni. Miközben az EU-integrációra koncentrálnunk, tudatában kell lenni a lokális, a nemzeti vagy szélesebb globális összefüggéseknek is.

A történelmi tapasztalatok azt igazolják, hogy *a válságok általában messzemenő következményekkel járnak egy adott közösség kohéziója szempontjából*. A kohézió gyengülhet, vagy akár meg is szűnhet, és ellenséges viszonyulásba fordulhat, különösen, ha a bajokat éppen az adott közösség kudarcának tulajdonítják. Ilyenkor valamely közösséghez történő kapcsolódás és elkötelezettség átvédhető más szorosabb, adott esetben alacsonyabb szintű közösségek irányába, amelyek vélhetően nagyobb biztonságot és védelmet ígérnek a fenyegetésekkel és a negatív fejleményekkel szemben. Ez megtörténhet akkor is, ha a fenyegetések és a védelem nem reális, hanem egyszerűen csak feltételezett.

Theo Sommer, a neves német újságíró 1945 című könyvében a Dönitz vezette ügyvezető kormány egyik 1945 áprilisának utolsó napjaiból származó belbiztonsági jelentését idézi. Miután „az emberek élet és halál kérdéseivel szembesülnek”, visszahúzódnak kis közösségeikbe. „Általános az igény a családok és a rokonság szorosabb összefogására; ha már Németország ilyen szörnyű sorsra jut, akkor azt a családtagok és rokonok legalább együtt akarják elviselni.”¹³

Nem volt más választásuk: az embereknek még jobban össze kellett húzniuk magukat. Ehhez jött még, hogy a menekültáradat szinte valamennyi német vidék vallási összetételét gyökeresen átalakította. Az ellentétek csak az 1950-es évek végére simultak el, a német gazdasági csoda idején, amelyhez az „új polgárok” is derekasan hozzátették a magukét. „Az új német nemzet a háború utáni évek örvénylésében alakult ki.”¹⁴

Nem meglepő, hogy a 2008–2009-es válság után a globalizációellenes és nacionalista érzelmek felerősödtek. Ezzel párhuzamosan az európai kohézió is gyengült, s a nacionalista politikai erők az Európai Unió országaiban előretörték. A szélesebb közösség válsága a szűkebb nemzeti közösségek iránti bizalmat és várakozásokat növelte, még ha a populista erők ezt csak a retorika szintjén voltak képesek bizonyítani és biztosítani. A folyamat intenzitása országonként eltérő volt, de a brexitben vagy számos nemzeti választás eredményében jól megmutatkozott.

¹² ATKINSON 2017, 28.

¹³ SOMMER 2011, 130.

¹⁴ SOMMER 2011, 260.

2.2. A globalizáció és az integráció társadalmi-gazdasági mérlegéről

A globalizáció előnyeiről és hátrányairól, költségeiről és hasznáról éles viták folynak. Nehézséget okoz, hogy mint komplex folyamat, egyes elemeinek hatásait és kölcsönhatásait nem lehet egyértelműen szétválasztani.

A nemzetközi integráció szorosan összekapcsolódik az elmúlt 40–50 év információs és kommunikációs forradalmával (ICR). Az új technológiák átalakították a gazdaság szerkezetét és a társadalom mindennapi életét. A nemzetközi integrációval való szoros kapcsolat a hatások szétválasztását is megnehezíti. Gyakran, amikor a globalizáció hatásairól beszélünk, tulajdonképpen az új technikákról van szó, s fordítva is igaz, az új technikák kihasználásának a globális integráció elengedhetetlen feltétele. A gyors termelékenységnövekedés és a hatékonyságfokozás alapját kétségtelenül az új technikák adják, de azok nem realizálhatók a globális piaci és gazdálkodási keretek nélkül. Az új technikák kiaknázásához globális terek és a globális piaci verseny szorítása szükséges.

„A valóságban az IT és a globalizáció szorosan összefüggnek. Az információk és a kommunikáció költségeinek a leszorításával, az IT-k segítették a termelés és a tőkepiacok globálissá válását. Viszonzásul, a globalizáció felerősíti az IT-kből származó gazdasági nyereségeket. A kormányoknak ezért talán a legfontosabb szerepe az információs gazdaságban a piacok nyitva tartása. A globalizációból történő visszalépés súlyosan sértene az új gazdaságot, amelynek szüksége van a kereskedelem és a tőke szabad áramlására, hogy maximálhassa az IT előnyeit.”¹⁵ Elemezhetjük tehát az információs forradalom és technikák előnyeit (vagy hátrányait), de azok valójában egyúttal a globalizációnak is „előnyei” vagy „nyereségei” és fordítva. Természetesen nem tekinthetünk el a társadalmi-gazdasági tényezőktől sem. A szélsőséges egyenlőtlenségek alapvetően nem önmagában a globalizációból következnek.

Az elmúlt évtizedek technikai forradalmának egyik meghatározó jellemzője, hogy szorosan együtt jár és kölcsönhatásban van a tudomány forradalmával. Az úgynevezett tudásalapú társadalom új viszonyt teremtett a tudomány és a technika között. A tudásalapú társadalom a *humán vagy tudástőke* felértékelődését jelenti.

A tudásalapú társadalomban a tudomány új forradalmi szerepe érinti a társadalom-tudományokat is. A társadalmi és gazdasági folyamatok különösen az utóbbi évtizedekben oly mértékben váltak bonyolulttá, hogy azok alapos tudományos elemzést igényelnek, s gyakran olyan módszerek alkalmazásával, amelyekre csak a magasan kvalifikált szakértők képesek. Nemcsak a vállalatok irányítása helyeződik tudományos alapokra (tudományos termelés-szervezési és vállalatirányítási módszerek – menedzsment és marketing), hanem a közgazdálkodás és a makroszintű kormányzás kapcsán is világossá válik: a politika voluntarizmusa, a felelőtlen és félművelt politikusok egy-egy országnak súlyos károkat okozhatnak. A professzionális és demokratikus kormányzás összeegyeztetésének dilemmájára még nem sikerült teljes megoldást találni.

Az adatok azt igazolják, hogy az új információs és kommunikációs technikák a *termelékenység számottevő növekedését* teszik lehetővé. A termelékenység dinamikus növekedése alapján feltételezhető, hogy a gazdasági növekedés gyors lehet, javulnak a gazdaság teljesítménymutatói (versenyképesség vagy foglalkoztatottság).

¹⁵ Forrás: *The Economist*, 2000. 09. 23., 44.

A termelékenység növekedése és a reálárak csökkenése jellemzője minden technikai forradalomnak. Ez így volt az elektromosság bevezetésével és elterjedésével is. Úgy tűnik mégis, hogy a mostani hatások robusztusabbak. Az elmúlt 30 évben a számítógépes feldolgozás reálárai évi 35%-kal csökkentek. 1890 és 1920 között a villamosenergia-reálárak évi csökkenése 6%-os volt. Egy háromperces telefonhívás költsége New York és London között mai árakon 1930-ban 300 dollárnak felelt meg. Ugyanez a hívás ma 20 centbe kerül csak. A költségek tehát évi több mint 10%-kal csökkentek. A globalizációnak és az új technikáknak tehát kétségtelenül masszív hatásai vannak az árak alakulására, bár hosszabb távra valamiféle inflációmentes fejlődés prognosztizálása meglehetősen veszélyes lenne.

Az új technikai forradalom az új termékek hatalmas tömegét produkálta. Az új technikai vívmányokkal kapcsolatos termelékenység növekedése különösen drámai hatással volt az ipari termékek széles skálája *árainak alakulására*. Ezek egy jelentős része a relatív és esetenként abszolút árak csökkenésével *elérhetővé vált a szegényebb rétegek számára*. A termékek tömege csurgott le ezekhez a szegény rétegekhez, ma a szegénység nem zárja ki, hogy valaki mobiltelefont vagy akár televíziókészüléket birtokoljon, legyen szó fejlett vagy fejletlen országról. A szüleink számára a rádiókészülék vagy akár a kerékpár még az 1930-as években is luxuscikknek számított.

A tömegtermelés a költségeket oly mértékben csökkentette, hogy számos termék előállítása ma már fillérekké kerül, s aki azokat birtokolni kívánja, megteheti. Bizonyos szegénységi szinten mára már a személygépkocsi is elérhetővé vált. A fejlődő országok elviselhetetlenre duzzadt metropoliszaiban az európai szemmel roncsautóknak minősülő járművek elviselhetetlen közlekedési dugókat okoznak, elviselhetetlen mértékig szennyezve környezetük levegőjét. A gazdagabbak számára ugyanakkor a magasabb minőségek és használati értékek nagyobb tárháza áll rendelkezésre, legyen szó többfunkciós plazma-televízióról, full extrás autóról vagy komputerizált háztartásról.

Az új időszak nagyon lényeges jellemzője, hogy az információk hozzáférhetősége drámaian változott, s ez mind az életminőségben, mind az üzleti lehetőségekben hatalmas javulást idézett elő.

Az új technológiákra is a *duális jelleg (dual use)* jellemző. Ez azt jelenti, hogy adott tárgy vagy technika szolgálhat békés, polgári vagy pusztító, háborús célokat. A kés mindennapi életünknek fontos eszköze, de felhasználhatjuk gyilkolásra is mint fegyvert. A nukleáris energiához nagy remények fűződtek az energiaproblémák megoldása szempontjából, de mint szörnyű hatású tömegpusztító fegyver meghatározta az utóbbi évtizedek biztonságpolitikáját.

Az új információs és kommunikációs technikákkal sincsen másképpen. Miközben jólétünk hatalmas mértékű javulását hozzák, dezinformációra és tömeges manipulációra is felhasználhatóak. Mint az utóbbi időszak választásai vagy népszavazásai is bizonyították, az internet és a kapcsolódó technikák felelőtlen és gátlástalan politikusok kezében széles körben bizonyultak *tömegbutító fegyvereknek*, amelyekkel demokratikus intézményeket és döntések irányát sikeresen tudták manipulálni. Egyelőre úgy tűnik, hogy védtelenek vagyunk az ilyen külső és belső fenyegetésekkel és manipulációkkal szemben, nem is szólva a cyberháború lehetőségeiről.

A globalizáció előnyeit és hátrányait a fenti hatások összesítésével és elemzésével valamelyest pontosítani tudjuk. A globalizáció mindnyájunk számára jelentős, mondhatjuk, *robusztus jóléti előnyöket* hozott, csak azokat közvetlenül nem érzékeljük, gyakorlatilag

rejtve maradnak előttünk. Pontosabban rögtön éreznénk, ha mint egyes globalizációellenes mozgalmak javasolják, felszámolnánk a vitatott és elátkozott struktúrákat (minden ország elkergetné a „betolakodó” TNC-ket, s visszatérnénk a védett „nemzeti” gazdaság állapothoz). Sajnálatos módon jelenleg leginkább a szélsőséges nézetek dominálnak, s a közvéleményt és a politikákat is elsősorban ezek befolyásolják.

2.3. Szélsőséges globális egyenlőtlenségek kialakulása

Az ipari kapitalizmus történelmileg az *egyenlőtlenségek kialakulásával* jár együtt. Ezek országok közötti vagy országokon belüli egyenlőtlenségek lehetnek. Az elmúlt évszázadok során a tőkés világ gazdaság, főként a társadalmi és gazdasági fejlettségi különbségek alapján, két nagy országcsoportra polarizálódott: fejlett és fejlődő országokra. Az utóbbin belül gyakran megkülönböztetjük még a gyengén fejlett országok csoportját.

Az országokon belüli társadalmi egyenlőtlenségek alakulását elsősorban az *osztályok közötti jövedelemviszonyok* (munka és tőke) változásán keresztül vizsgálhatjuk. De ezen túl jelentheti a nemek, az etnikai és vallási csoportok, valamint a regionális különbségek (például város és falu vagy földrajzi régiók közötti viszonyok) eltolódását. Az elemzést nagyban nehezíti az adatok hiánya, illetve azok korlátozott megbízhatósága, valamint az összehasonlítás problémái.

Az elmúlt időszakban az egyenlőtlenségek jellege és szerkezete jelentős változásokon ment keresztül. „A világ lakosai között fennálló egyenlőtlenségek az országokon belüli és az országok közötti egyenlőtlenségek együttes hatásából tevődnek össze. Ha így nézzük, a globális egyenlőtlenségek története az elmúlt 100 évben leegyszerűsítve a következőképpen foglalható össze: az első időszakban a gazdag országokon belüli egyenlőtlenségek csökkentek, míg az országok közötti egyenlőtlenségek növekedtek, majd ezt követi egy második időszak, amikor a gazdag országokon belüli egyenlőtlenségek növekednek, de az országok közötti egyenlőtlenségek csökkennek.”¹⁶

A globális integráció szembeötlő kísérőjelensége, mondhatni *torzulása*, hogy nemcsak az *egyenlőtlenségek növekedésével jár együtt, hanem ezek az elmúlt évtizedekben szélsőséges méretet öltöttek*. Egy kicsi kisebbség hatalmas előnyök haszonélvezője, miközben a társadalom túlnyomó többsége számára az előnyök nem láthatók, és egyértelműen nem azonosíthatók. „A globalizáció nyereségeinek oroszlánrészét a lakosság legfelső egy százaléka, sőt inkább a legfelső egy ezreléke szerzi meg.”¹⁷

„2013-ban, a *Forbes* milliárdosainak listája szerint a világon 1426 személy volt, akinek a vagyona egyenlő vagy több volt 1 milliárd dollárnál. Ez a kicsi és válogatott csoport a családtagjaikkal együtt a globális 1%-nak mindössze az egy századának az egy századát tette ki. Az összes vagyonukat 5,4 trillió dollárra becsülték. A Credit Suisse 2013-as jelentése szerint a világ összes vagyona 241 trillió dollár volt. Ez azt jelentette, hogy a személyek és családjaiknak a csöppnyi csoportja a világ összes vagyonának a 2%-át ellenőrizte. Más szóval, ezeknek a milliárdosoknak a vagyona kétszerese egész Afrika gazdagságának.”¹⁸

¹⁶ ATKINSON 2017, 56.

¹⁷ Forrás: *The Economist*, 2007. 01. 11., 11.

¹⁸ MILANOVIC 2016, 41–42.

A különböző elemzők között egyetértés látszik abban, hogy a globális integráció kibontakozásával kapcsolatos új tendenciák alapján, nagyrészt az 1980-as évektől bizonyos értelemben „*egyenlőtlenségi fordulatról*” beszélhetünk.

„A második világháború idején és az azt követő évtizedekben a korábbinál kevésbé egyenlőtlen társadalom jött létre, és az azóta eltelt idő nem volt elég ahhoz, hogy ezt felszámolják. Világméreteken a nagy szétartás az országok között, ami az ipari forradalommal indult el, megszűnőben van. Igaz, 1980 óta tanúi lehetünk az »egyenlőtlenségi fordulatnak«, és az is igaz, hogy a 21. században új kihívást jelent a társadalmak elöregedése és a globális egyensúlyhiány.”¹⁹

Az egyenlőtlenségi tendenciákat illetően az egyes országok tekintetében hasonló következtetésekre jut Thomas Piketty francia közgazdász is. Piketty nagy nemzetközi sikerű könyvében az adatok hatalmas tömege alapján elemezte a kapitalista gazdaság koncentrációjának történelmi alakulását. A következtetéseit a jövedelmek és a vagyonok alakulásának összevetése alapján vonja le.

„A leginkább destabilizáló tényező abból adódik, hogy a magántőke r hozama hosszú időn keresztül jelentősen meghaladhatja a jövedelmek és a kibocsátás g növekedését. Az $r > g$ egyenlőtlenségből adódóan a múltban felhalmozott vagyon gyorsabban nő, mint a kibocsátás és a bérek. Ez az egyenlőtlenség alapvető logikai ellentmondást fejez ki. A válalkozó elkerülhetetlenül járadékossá válik, és egyre inkább fölébe kerekedik azoknak, akiknek nincs másuk, mint a munkaerejük. Ha egyszer létrejön, a tőke gyorsabban termeli önmagát újra, mint ahogy a kibocsátás növekszik: a múlt felfalja a jövőt.”²⁰

Mint a jövőre vonatkozó tendenciák előrevetítése alapján megállapítja: „4–5%-os átlagos tőkehozammal számolva ezért nagyon valószínű, hogy az $r > g$ egyenlőtlenség a 21. században újra normává válik, mint ahogy az egész történelem folyamán egészen az első világháborúig az volt. Két világháborúra volt szükség a 20. században, hogy új helyzet álljon elő, amelyben a tőke hozama jelentősen csökkent. E helyzet nyomán kialakult az illúzió, hogy sikerül meghaladni a kapitalizmusnak ezt a fundamentális strukturális ellentmondását ($r > g$).”²¹ Hozzá kell tenni, hogy ha túllépünk a jövedelmek és a vagyonok alakulásának az elemzésén, a termelés és a gazdasági hatalom még nagyobb mértékű koncentrációját látjuk.

Felvetődik a kérdés, hogy ezek az egyenlőtlenségek és anomáliák ténylegesen *ennyiben tulajdoníthatók az integrációnak*. Olyan folyamatok, mint a gazdasági növekedés, az infláció vagy a jövedelmek eloszlása komplex fogalmak, számos tényezőnek az eredőjeként alakulnak. Az egyes országok között a gazdasági teljesítményekben igen nagy eltéréseket tapasztalhatunk, amelyek olyan tényezőkre vezethetők vissza, mint az ország fejlettsége, gazdasági szerkezete, természeti adottságai, gazdaságpolitikájának hatékonysága vagy éppen történelmi és kulturális hagyományai. Joggal érvelhetünk amellett, hogy az integráció, legyen szó globálisról, regionálisról vagy nemzetiről, ezek közül csak az egyik tényező.

¹⁹ ATKINSON 2017, 335.

²⁰ PIKETTY 2015, 599–600.

²¹ PIKETTY 2015, 600.

Megállapítható, hogy a különböző elemzők között elég széles körű az egyetértés: az egyenlőtlenségi olló újabb szétnyílása, az „egyenlőtlenségi fordulat” jelentős részben a globalizációval, a jelenlegi globális integrációs tendenciákkal függ össze.

„A nemzeteken belüli egyenlőtlenségek fejlődésének és lehetséges okainak elemzése két következtetésre vezet bennünket. Először is hangsúlyoznunk kell a globalizáció által játszott kiemelkedő szerepet. Háttére majdnem mindannak, ami történt. Megváltoztatta a nemzetközi légkört az összes nemzetgazdaság számára, és alapvetően módosította szerkezetüket. A verseny intenzifikálásával felgyorsította a technológiai innovációkat és következményeit. Nagyszámú országban pénzügyi liberalizációt ösztönzött, és erősítette a tőke mobilitását. Ha nem is így jelentek meg, az általános deregulációs mozgalmak, az adózás progresszivitásának a gyengítése önmagukban a globalizáció következményének tekinthetők. Valójában, különösen a jelenlegi időszakban volt ez a helyzet, amikor ezeket a reformokat úgy propagálták, mint amelyek szükségesek a versenyképesség és az innovációs kapacitások fenntartásához a növekvő nemzetközi versennyel szemben. Ezeken a csatornákon keresztül a globalizációnak meghatározó hatása lehetett a jövedelemelosztásra még akkor is, ha egyéb országspecifikus tényezők a hatásait vagy súlyosbították, vagy hatályon kívül helyezték.

A másik következtetés, amelyet hangsúlyozni kell, az a gazdaságpolitikák fontossága. Ezeket a politikákat általában két nagyon eltérő elv, a hatékonyság és az egyenlőség nevében próbálják igazolni. Az elmúlt néhány évtized során úgy tűnik, mintha az első elv általában győzedelmeskedett volna az utóbbival szemben. A gazdasági hatékonyság nevében nagyszámú reformot hajtottak végre, amelyek a nemzetgazdaságok versenyképességét szándékoztak javítani, nevezetesen, mint korábban, érveltek a globalizáció által okozott egyensúlytalanságokkal szemben. Azonban éppen ezek a reformok járultak hozzá az egyenlőtlenségek növekedéséhez anélkül, hogy szükségszerűen bármilyen hatással lettek volna a hatékonyságra.”²²

Széles az egyetértés, hogy a jövedelemviszonyok alakulása szempontjából a globalizációval kapcsolatosan előtérbe került és a nemzetközi intézmények által is propagált ultraliberális politikák hozzájárultak az egyenlőtlenségek növekedéséhez. (A washingtoni konszenzus kapcsán általánosan használt és szitokszóvá vált „neoliberális” jelzővel szemben pontosabbnak és szerencsésebbnek tartom az „ultraliberális” jelzőt.) „A politikacsinálók többnyire úgy folytatták a stabilizációt, a liberalizálást, a deregulációt, a privatizációt vagy a költségvetési megszorításokat, hogy nem tulajdonítottak különösebb figyelmet az osztályigazságosság ügyének.”²³ Ennek következtében viszonylag egyértelmű „tendencia bontakozott ki az 1980-as évektől, miszerint az Észak, a Kelet és a Dél országokban a nagyon gazdagok kezében egyre nagyobb vagyon koncentrálódik”.²⁴

Az elmúlt évtizedekben viszonylag erőteljes eltolódás következett be a *tőke és a munkajövedelmek* viszonyában, s viszonylag egyértelműek a folyamatnak a globalizációval fennálló összefüggései. A globalizáció elsősorban a *tőkejövedelmeknek kedvezett*. A magas profitok a *vállalkozói jövedelmek erőteljes növekedésén* alapulnak. „A 20. század első éveiben az elitek a felhalmozott vagyonukból származó jövedelmekből éltek. A mai gazdagok

²² BOURGUIGNON 2015, 115–116.

²³ SCHOLTE 2005, 323.

²⁴ SCHOLTE 2005, 322.

nagyrészt megkeresik a pénzüket. 1916-ban a leggazdagabb 1% csak a jövedelmének egy-ötödét kapta fizetett munkából. A szám 2004-ben 60% felett volt.”²⁵

A hivatalos kamatlábak a fejlett országokban az elmúlt évtizedben alig néhány százalék körül voltak, s esetenként alatta maradtak az inflációs rátáknak (reálkamatok). A tőkéhez jutás lehetőségei többnyire kedvezőek voltak, s ebben a globalizálódó tőkepiacok nagy szerepet játszottak. A közvetlen tőkejövedelmek, a kamatok és az osztalékok hosszú távú alakulása külön elemzést igényelne.

A relatív jövedelemkülönbségek növekedése ellenére a globalizációval a munkások is nyerne. A tipikus amerikai átlagmunkás bérei többnyire elmaradtak a termelékenység növekedésétől, de annak előnye in a „tőke” most is osztolni kényszerül a „munkással”. Az osztzkodásban leginkább a „tudásmunkás” jár jól, míg az általános munkaerőpiaci feltételek, éppen a globalizáció miatt, az utóbbi időszakban kedvezőtlenebbek voltak. A munkák között erős polarizáció tapasztalható: „A tudásalapú szolgáltató foglalkozások a túlértékelt munkákat nagyon magasan jutalmazák, az alulértékelt munkát pedig nagyon szegényesen.”²⁶

Egészében *a járadék- és a munkajövedelmekkel szemben* („egyszerű” – szakképzetlen, fizikai munka) *a teljesítményjövedelmekre* („bonyolult” – magas tudástartalmú munka) tevődött át a hangsúly. Az „egyszerű (pénz)tőke” pedig *leértékelődött a magas termelékenységet és hatékonyságot hordozó, versenyképes „működőtőkével” szemben*. Piketty leegyszerűsített elemzésével szemben ez némiképp árnyalja a képet.

A globalizáció számos országban bizonyíthatóan járult hozzá a belső regionális különbségek növekedéséhez. A nagy belső egyenlőtlenségek különösen jellemzik a fejlődő országokat. Az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programjában 73 ország adatait elemezték. Ebből a becslések szerint 53 országban, amelyek a világ népességének 80%-át adják, a belső jövedelemkülönbségek növekedtek. Mindössze csak 9 országban csökkentek. (Utóbbiakban a világ lakosságának 4%-a él).²⁷ Kína látványos ipari fejlődése elsősorban a keleti tengerparti régiókra jut, míg a belső tartományok nagyrészt kimaradnak e folyamatból. Indiában a nyugati országokból kiközvetített szolgáltatások Bangalore környékére koncentrálódnak, míg Bihar állam fejlődését ez alig érinti. A becslések szerint Indiában a 100 milliót meghaladja azoknak a száma, akik a fejlett országokra jellemző jövedelmekkel rendelkeznek. Az elmúlt években Kína, illetve India városi és falusi lakosságának jövedelemkülönbsége hatalmas mértékben növekedett. Az ilyen tendenciákra a fejlett országokból is számos példát lehetne hozni.

A viszonylagos különbségek növekedése nem zárja ki, hogy *abszolút értelemben a szegénység* a globalizáció következtében csökkent. Az egyenlőtlenségek növekedése ellenére „a szélsőséges szegénységben élők száma és aránya kifejezetten visszaesett”.²⁸

Egyesek szerint a világméretű szegénységnek nem a globalizáció a fő oka, inkább azok a szenvedői, akik kimaradnak belőle (régiók, amelyeket elkerülnek a külföldi befektetők). „A globális egyenlőtlenségeket a globális piacokra jutás kudarca generálja. Az elhúzódo egyenlőtlenségek oka a mai világban néhány ország kudarca a kapitalizmus alkalmazására.”²⁹

²⁵ Forrás: *The Economist*, 2006. 06. 17., 25.

²⁶ PETERSON 2005, 76.

²⁷ *United Nations Development Program 2005*, 55.

²⁸ WOLF 2005, 171.

²⁹ GREIG–HULME–TURNER 2007, 166.

Vitatkozni kell azokkal a nézetekkel, miszerint az országokon belüli egyenlőtlenségek növekedése az országok közötti konvergenciával járt volna együtt. Kétségtelen, hogy az úgynevezett *feltörekvő országok teljesítménye* alapján keletkezik ilyen látszat. Valójában arról van szó, hogy a korábban fejlődő országok köréből kétségtelenül számos ország a gyors gazdasági növekedés és a felzárkózás útjára lépett. Ezek azonban zömében az ázsiai régióból kerülnek ki (Kína, India vagy Dél-Korea), miközben Afrika országainak nagy része eddig kimaradt ebből a folyamatból. A fejlődő országok közül néhány, például Latin-Amerikában (Brazília) eredményeket ért el az elmúlt években a szegénység csökkentésében. Másrészt kétségtelen, hogy a globalizáció következtében a termelés és a munkahelyek „delokalizációja” a legfejlettebb gazdaságok nagy részét az elmúlt évtizedekben meglehetősen negatívan érintette.

A jövedelemkülönbségek és a szegénység átvágja az országhatárokat. „Az alapvető polarizáció nem a gazdag és a szegény országok között, hanem bolygószerte a szegény és gazdag emberek között van.”³⁰

Ennek felmérése szempontjából hatalmas segítséggel szolgálnak a Világbank által 1988 óta gyűjtött globális háztartási statisztikák. Ezek alapján világosabb és differenciáltabb képet kaphatunk a globális egyenlőtlenségek tényleges alakulásáról. Különösen nagy érdeklődést keltett Branko Milanović világbanki szakértő úgynevezett „elefántgörbéje”, amely a globalizáció nyerteseit és veszteseit új dimenziókban mutatja be. A görbe az 1988–2008-as időszakra egy ábrán, a vízszintes tengelyen decimálisban a globális jövedelemmegosztás különböző csoportjait mutatja, míg a függőleges tengelyen az egyes csoportokhoz kapcsolódó kumulatív jövedelemnyereségek szerepelnek.³¹

Ezek a nyereségek viszonylag mérsékeltek a legszegényebb kategóriákban. Ezután meredeken felfelé ívelnek (ez az elefánt háta) a közepes globálisjövedelem-kategóriák irányába, majd ugyancsak viszonylagosan meredeken esnek, amikor elérik a globális 8. decimális globálisjövedelem-szintet (az elefánt lecsüngő ormánya). Végül ismét meredeken megugranak a globálisan legmagasabb jövedelmű 1%-os kategóriában (az ormány felkunkorodó vége). Ha röviden össze próbáljuk foglalni, akkor a „nagy nyertesek az ázsiai szegények és a középosztály voltak, míg a nagy vesztesek a gazdag országok alsó középosztályai”.³²

A 2011-ig rendelkezésre álló újabb adatok alapján a pénzügyi válság hatására a 2008–2011 közötti időszakban „a fentebb leírt globalizációs trendek folytatódtak, sőt felgyorsultak”.³³ Az elefánt háta felpúposodott, „a globális középosztály növekedése még láthatóbbá és megerősítettebbé vált”.³⁴

Hangsúlyozni kell, hogy a globalizáció abszolút vesztesei is, hasonlóan az extrém nyertesekhez, csak egy szűkebb kisebbséget képviselnek. Nem arról van szó, hogy a fejlett országok középosztályának a reáljövedelme abszolúte csökkent volna. Egyszerűen egy bizonyos szegmensben az történt, hogy a relatív reáljövedelem növekedése volt nulla, vagy alakult annak közelében. Más kérdés, hogy a relatív rosszabbodás ugyanúgy jelentős csalódást és elégedetlenséget szülhet, mint valaki abszolút elnyomorodása. Tudjuk, hogy a fizikai világban is gyakran nehéz megkülönböztetni az optikai csalódást a valóságtól.

³⁰ RAPLEY 2004, 88.

³¹ MILANOVIC 2016, 11.

³² MILANOVIC 2016, 20.

³³ MILANOVIC 2016, 30.

³⁴ MILANOVIC 2016, 31.

„Az olvasónak folyamatosan tudatában kell lenni annak, hogy a globalizáció olyan erő, ami lehet jó és rossz is. Ideális esetben, amikor bizonyos aspektusokról olvasunk, amik jónak látszanak, óvatosnak kell lennünk, és gondolnunk kell arra, hogy milyen hátrányok vagy »káros« hatások leselkedhetnek mögöttük (s fordított a helyzet, amikor a »káros« hatásokról olvasunk). Képességünk az összes »jó« és »káros« hatás megértésére és figyelembevételére, valamint szubjektív mérlegelésére fogja végső soron meghatározni, hogyan is érzünk a globalizációval kapcsolatban. Pontosan ez a kétértelműség, együtt azzal, hogy személyes mérlegelési rendszereink különbözőek, nemcsak azért, mert különböző dolgokban hihetünk, hanem azért is, mert magunkat vagy azokat, akik számunkra számítanak, a globalizáció pozitívan vagy negatívan érintheti, teszi vélekedésünket a globalizációról állandóan csalókévvá.”³⁵

Nem meglepő, hogy annak ellenére, hogy *az egyenlőtlenségek növekedése nagyrészt viszonylagos, a globalizációellenes mozgalmak és a szélsőséges populista politikai erők megjelenésének és felerősödésének lehetünk tanúi*. Az eredmény az elégedetlenség, a neheztelés, a harag és az elutasítás. Ez aláássa a társadalmi kohéziót, s a társadalmat a globalizáció ellen hangolja. A következmények drámaiak lehetnek. Ez a vehemens elutasítás érhető tetten a brexitnél vagy számos nemzeti választás esetében.

A jövedelemkülönbségeken túl nagyszámú más tényezőt is figyelembe kell venni. „Az olyan társadalmi bajokért, mint a bűnözés vagy az egészségügyi problémák, a mai társadalom súlyosan egyenlőtlen természete okolható.”³⁶ A társadalmak és az államok nagyrészt tehetetlenek a növekvő fegyver-, drog- vagy emberkereskedelemmel, a maffia határokon keresztül szerveződésével vagy az illegális bevándorlás nyomásával szemben. Az emberek az AIDS terjedéséért, a környezet fenyegető romlásáért, a véres lokális háborúkért vagy az éhezésért a globalizációt teszik felelőssé. Az agresszív nacionalizmus, az intoleráns vallási fundamentalizmus, az etnikai szembenállás, az idegengyűlölet vagy a demagóg populizmus nyugtalanító mértékben terjed, s kap tömeges támogatást nemcsak a fejletlen világban, hanem a fejlett világ fellelgyáraiban (USA, Belgium, Hollandia vagy Franciaország) is. Közép-Európában ezek a jelenségek éppen az utóbbi években erősödnek fel. A hatalmas és növekvő *jövedelemkülönbségek, az utóbbi évek aggasztó fejleményei destabilizálják a világot*, s általános az egyetértés, hogy velük szemben hatékony és koordinált fellépésre lenne szükség.

2.4. Az EU kohéziós válsága

A kohézió az EU-ban az integrációs politikák elfogadott elve, amelyet a strukturális alapokon keresztül érvényesítenek. Az EU-ban ezt az előnyök „tisztességes megosztása” (*just retour*) elvével kötik össze, amely költségvetési összefüggésben bizonyos egyensúlyra is utal a pénzügyi hozzájárulások és a kiadások visszaforgatása vonatkozásában.

Az EU-t az egy főre eső GDP vonatkozásában hosszú időszakon keresztül erőteljes kohézió jellemezte, amelyben csak a 2008 utáni válság hozott fordulatot.

³⁵ MILANOVIC 2016, 30.

³⁶ ATKINSON 2017, 327.

A déli (mediterrán) és kelet-közép-európai felzárkózás vonatkozásában az elmúlt évtizedekben *jelentős eltérések* mutatkoztak. Dél-Európa esetében a folyamat már az 1960-as és 1970-es évektől erőteljes volt, bár országonként és időszakonként nagy eltéréseket mutatott. A volt szocialista országok esetében ezzel ellentétes volt a helyzet, s a konvergencia-folyamatról csak az 1990-es éveket követően beszélhetünk.

A kelet-európai országok szempontjából meghatározó jelentőségű volt az 1970-es évektől a központi tervgazdaságok elhúzódó szerkezeti válsága, majd az átalakulási válságnak a rendkívül súlyos következményei. A történelmi becslések szerint Magyarország egy főre eső GDP-je az 1960-as években az európai átlagnak mintegy 60%-a körül lehetett, ami akkor megfelelt a spanyol vagy az ír színvonalnak, és jóval felette volt a görög vagy a portugál fejlettségnek.

Az 1973 utáni világgazdasági válság a kontinens országait eltérő mértékben érintette, de különösen az 1980-as évektől az úgynevezett déli kohéziós országok felzárkózása, egyebek mellett az EU-tagság hatására is, felgyorsult. Ezzel szemben a kelet-közép-európai régió gazdaságai az 1970-es évektől 20–25 éven keresztül stagnáltak, amit az átalakulási válság drasztikus visszaesése még drámaian elmélyített.

30 év múltán így megfordult a helyzet, a görögök és a portugálok rendelkeztek durván 50%-os előnnyel, míg Írország vagy Spanyolország fejlettsége már mintegy kétszerese a magyarnak. Ez az időszak számunkra elveszett évtizedeket jelentett, s viszonylagos helyzetünk a világgazdaságban és Európában drámaian romlott. A magyar adatok és arányok a régió többi országára is jellemzőek.

A felzárkózás csak az 1990-es évek közepétől indult meg. Nem volt kétséges, hogy az elvesztegetett évtizedek pótlásához több évtizedre lesz szükség.

1. táblázat

Egy főre eső GDP (néhány EU-országban 1960–2016)
(ppp – EU27 – 100%)

Ország	1960	1990	2008	2016	1990–2008 +/-% pont	2008–2016 +/-% pont
Ausztria	106	117	125	128	+9	+3
Németország	114	115	117	123	+2	+6
Belgium	113	115	117	118	+2	+1
Írország	63	74	134	183	+60 (3,3)	+39
Finnország	111	118	121	109	+3	-2
Portugália	41	62	83	77	+21 (1,2)	-6
Olaszország	92	94	106	97	+12	-9
Spanyolország	59	76	101	92	+25 (1,6)	-9
Görögország	44	88	93	68	+5	-25 (-3)
Bulgária	–	12	53	59	+31(2)	-4
Szlovénia	–	74**	90	83	+16 (1)	-7
Magyarország	60*	41	63	67	+21 (1,2)	+4
Csehország	–	61	84	88	+23 (1,3)	+4
Szlovákia	–	61	71	77	+10 (0,7)	+6
Románia	–	15	50	58	+35 (2)	+8
Észtország	–	22	69	75	+47 (3)	+6

Ország	1960	1990	2008	2016	1990–2008 +/-% pont	2008–2016 +/-% pont
Lengyelország	–	33	55	68	+22 (1,2)	+13
Litvánia	–	18	63	75	+45 (2,9)	+12
Lettország	–	15	59	62	+44 (2,9)	+13

* Nyugat-Európa átlagához viszonyított becsült adat (Berend T. Iván)

** 1995

Zárójelben az évi százalékpontos felzárkózás.

Forrás: Statistical Annex of European Economy, 2003. Spring; Europe in Figures, Eurostat Yearbook 2009. Eurostat. Statistical Book.

Az 1990 és 2008 közötti évek mindkét régió számára a gyors konvergencia időszakát jelentik. Különösen erőteljes volt a felzárkózás a balti országok (évi mintegy 3%), valamint Írország (3,3%) számára. Valamivel több, mint 1%-kal (1–1,3%) zárkóztak fel a kelet-közép-európai országok (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovénia, de Portugália is), míg idesorolható Szlovákia (0,7%), valamint Spanyolország az évi 1,6% konvergenciájával. Évi 2%-os ütemmel közöttük helyezkedett el Bulgária és Románia.

A 2008 utáni válság az EU-országok konvergenciája szempontjából drámai fordulatot hozott. A válság az egyes régiókat különböző mértékben érintette, de Lengyelország kivételével valamennyi tagállamban a termelés visszaesésével járt.

2009 a korábbiakhoz képest az Unióban a termelés rekordmértékű (a 27-re 5,6%-os) visszaesését hozta. A visszaesés főként Nyugat-Európában mérsékeltebb volt, s csak Írország (5,5%) és Finnország (8,5%) közelítette vagy haladta meg az átlagot. Különösen drámai volt a visszaesés a balti országokban (14–18%), de átlag feletti volt Magyarország, Románia vagy Szlovénia esetében. 1,6%-kal egyedül Lengyelország dicsekedhetett pozitív növekedési teljesítménnyel.

2010–2011-től a gazdasági növekedési ütemek ismét pozitív előjelűvé váltak. A konvergenciateljesítmények azonban erőteljesen differenciálódtak. A mediterrán medence déli országaiban a 2008–2016 közötti évekre a konvergencia előjele negatívba fordult. Különösen drámaivá vált Görögország (–25 százalékpont, amely mintegy évi 3 százalékpontos leszakadást jelentett) számára. Erőteljes a divergencia Olaszország és Spanyolország számára (–9 százalékpont), de a volt szocialista országok közül idesorolható Szlovénia (–7 százalékpont) és Bulgária (–4 százalékpont) is. A konvergencia ütemének gyorsítására 2008 után egyedül Írország és Lengyelország volt képes, míg a többi ország esetében durván a folyamat korábbi sebességének a megfeleződéséről (idesorolható Magyarország is) beszélhetünk.

A keleti régió felzárkózása az 1990 utáni kedvező fejlődés ellenére ellentmondásos maradt. Főként azért, mert többnyire (néhány kivétellel) korábbi gazdaságtörténeti helyzetek megközelítéséről vagy csak némi meghaladásáról volt szó, míg néhány fejlett ország is átlag feletti növekedést produkált. 1938-ban a magyar egy főre eső GDP az osztráknak mintegy 60%-a volt, s ez az arány 1960-ra csak néhány százalékponttal csökkent.³⁷ A drámai fordulat a következő 30 évben történt. Az osztrák–magyar arány 1990-re 35% körülire esett vissza. Miután Ausztria is az EU-átlagot meghaladó mértékben nőtt, 2016-ban a magyar egy főre eső GDP még mindig közelebb volt az osztrák 50%-hoz, mint a történelmi 60%-os szinthez.

³⁷ Madison Region List of Countries by Per Capita GDP.

A konvergenciateljesítmények elemzése az egy főre eső GDP alapján természetesen korlátozott és torzított. Nyilvánvaló, hogy a teljes képhez számos más paraméter elemzésére lenne szükség. Ilyenek az innovációs mutatók, az oktatásra vagy a közegészségügyre költött összegek, az internethasználat gyakorisága, de nem utolsósorban a belső regionális különbségek. Az úgynevezett lisszaboni teljesítménytábla (*Lisbon Scoreboard*) alapján árnyaltabb képet kapnánk. Miután a sorrendekben drámai különbségek nem lennének, *a komplex konvergenciamutatók* elemzésétől ezúttal eltekintünk.

Nem meglepő tehát, hogy az EU kohéziója az utóbbi években meggyengült. Ebben az összefüggésben jogosnak tűnik akár az EU *kohéziós vagy szolidaritási válságáról* beszélni. Nem csak a 2008 utáni válság növekedési hatásai bizonyultak drámainak. A munkanélküliség ismét növekedett, s olyan országokban, mint Görögország vagy Spanyolország, a fiatalok munkanélkülisége 40% fölé csúszott, s rendkívüli méreteket öltött. A kis- és középvállalatok tömege ment tönkre, s a középosztályok bizonytalansága fokozódott. A folyamatban szerepe volt a migrációs válságnak, amellyel kapcsolatban mind társadalmi, mind kormányzati szinten éles viták alakultak ki. Bizonyos vonatkozásban ebben a vallási ellentétek és a terrorizmus növekedésének is szerepe volt. Összességében mindezek nagymértékben *ásták alá a társadalmak kohézióját*.

Az elmúlt évek társadalmi-gazdasági válsága kapcsán kialakuló egyenlőtlenségekre *az EU nem volt képes egyértelmű és hatékony választ* adni. A piaci mechanizmusokból származó egyenlőtlenségek az egységes piac vagy a GMU kapcsán ugyan általánosan elismertek, és az is, hogy azokat kompenzációs mechanizmusokkal szükséges mérsékelni. Az egységes piac kapcsán ez részben meg is történt: az úgynevezett Strukturális Alapok (egyebek mellett) éppen ezt a célt szolgálták. Más kérdés, hogy a kompenzáció mennyiben volt kielégítő, különösen a keleti kibővülések általi heterogenitás növekedése tükrében.

A GMU kapcsán az ilyen kompenzáció viszont elmaradt, vagy legalábbis korlátozottnak bizonyult. A pénzügyi válság adósságválsághoz vezetett, ami az Unióban az észak-dél közötti szakadék növekedését eredményezte. Ezt tovább súlyosbította, hogy a pénzügyi válság ellenére a közös költségvetés tovább szűkült. Mindez a politikai és társadalmi megosztottságot tovább növeli: miközben az integráció közvetlen haszonélvezője az üzleti szektor, a költségvetési terhek az adófizetőkre hárulnak. Az előnyök egyenlőtlen eloszlása, különösen annak társadalmi szinten elterjedt vélelmezése az EU-ban is általánosan jellemző.

A válság szociális hatásait számos fejlemény igazolja. „Az EU-ban az *at-risk-of-poverty* által érintett lakosság részaránya az elmúlt években növekedett. A Social Protection Committee 2014-es beszámolója szerint (7. o.) »az élet- és jövedelmi körülményekkel kapcsolatos legfrissebb adatok szerint az EU-ban semmilyen előrehaladás nem tapasztalható az Europe 2020 programban a szegénység és a társadalmi kirekesztés csökkentésével megfogalmazott határozott célok elérése terén«. A helyzet valójában ennek pontosan az ellenkezője: 2008 óta 6,7 millióval növekedett a szegénységben, illetve a társadalmi kirekesztésben élők száma; 2012-ben 124,2 millió ember, azaz csaknem minden negyedik európai él ilyen körülmények között. Mind 2011-ben, mind pedig 2012-ben a szegénység és a kirekesztés a tagállamok több mint egyharmadában növekedett.”³⁸

A válság különösen az eladósodott országokban kemény *megszorító intézkedésekhez* vezetett. Bármennyire is elkerülhetetlenek voltak, azokat az ultraliberális rugalmatlanságok

³⁸ ATKINSON 2017, 37.

és a szociális érzéketlenség jellemezte. A deflációs stabilitás túl nagy hangsúlyt kapott, amiért esetenként nagy szociális árat kellett fizetni. Tudjuk, hogy az adóelkerülés anomáliáinak több országban is súlyos következményei voltak, s a költségvetési hiányok jelentős mértékben ezekből származtak. Mint kiderült, még a baloldali görög kormány is kudarcot vallott, hogy az oligarchák adóparadicsomokba mentett jövedelmeit elérje, s végül a védtelen társadalmi rétegek (nyugdíjasok) megszorítását nem tudta elkerülni. Az áldozatok társadalmi elfogadhatóságát ez még inkább csökkentette.

Nem meglepő, hogy ennek következtében az EU-ban *az integráció támogatottsága visszaesett, az európai értékekkel történő azonosulás meggyengült, valójában a negatív azonosulás erősödött*. A közösségeken belüli és közötti konfliktusok kiéleződtek, s újak jelentek meg. „Az európai projekt támogatottsága továbbra is erős, de többé nem feltétel nélküli. Az európaiak több mint kétharmada az EU-t a stabilitás szigetének tekinti zavaros világunkban. Több mint 80%-uk támogatja az EU négy alapvető szabadságát. Az euróvezeti polgárok 70%-a támogatja a közös pénznemet. A polgárok EU-ba vetett bizalma – csakúgy, mint a nemzeti hatóságokba vetett bizalma – azonban meggyengült. Ma az uniós polgárok mintegy harmada bízik meg az EU-ban, tíz éve viszont ez az arány még 50% körül mozgott.”³⁹

2.5. Szociális (vagy jóléti) állam (vagy piacgazdaság)

A politikusok és a társadalomtudósok többsége között általános az egyetértés, hogy az egyenlőtlenségek károsak, és a kohézió helyreállítása érdekében sürgősen átfogó stratégiákra és széles körű intézkedésekre lenne szükség. „És ami lényeges, nem fogadom el, hogy az egyenlőtlenség elkerülhetetlen; hogy kizárólag olyan erők műve lenne, amelyet nem vagyunk képesek ellenőrizni. Az államok egyenként és közösen hozhatnak olyan döntéseket, amelyekkel csökkenthető az egyenlőtlenségek jelenlegi szintje, ahogy a vállalatok, a szakszervezetek és mi, egyének képesek vagyunk erre.”⁴⁰

Mint a neves francia közgazdász és politikai gondolkodó hozzászövi: „Ha úgy gondoljuk, hogy a nemzeten belül az egyenlőtlenség szélsőséges színvonalra emelkedett, erkölcsileg elfogadhatatlan, szociálisan veszélyes és gazdaságilag költséges, akkor törekednünk kell azoknak a politikáknak az azonosítására és végrehajtására, amelyek lehetővé teszik számunkra ezeknek az egyenlőtlenségeknek a kiigazítását vagy keletkezésének a megelőzését, miközben teret adunk azoknak a gazdasági erőknek, amelyek hozzájárulnak az országok közötti egyenlőtlenségek folyamatos csökkenéséhez.”⁴¹

Az ilyen célokat szolgáló társadalom- és gazdaságszervezési modell megvitatása, amely képes lenne a globális világ gazdaság fejlődésével és válságával kapcsolatos kihívásokra választ és megoldást adni, elkezdődött, és széles körben folyik. Az egyik első ilyen témájú írás Thomas Piketty *A tőke a 21. században* című nagy hatású könyve. A kérdéssel Piketty a könyv *A tőke szabályozása („szociális állam”) a 21. században* című fejezetében foglalkozik. Mint írja: „Ami valóban foglalkoztat, hogy megpróbálják a magam szerény

³⁹ EURÓPAI BIZOTTSÁG 2017, 12.

⁴⁰ ATKINSON 2017, 328–329.

⁴¹ BOURGUIGNON 2015, 118.

eszközeivel részt venni abban a vitában, amelynek célja annak a legmegfelelőbb intézményi, közpolitikai és társadalomszerveződési működési módnak a kialakítása, amelynek révén igazságos társadalmi rendet hozhatunk létre.”⁴²

Piketty a „szociális államot” ugyanakkor csak felületesen írja le, s maga is elismeri, hogy javaslatai vitathatóak. Az elméleti keretek nem tisztázottak, különösen a „szociális” vagy a „jóléti állam” vonatkozásában, de nem derül ki, mi a véleménye a Lisszaboni Szerződés elkötelezettségéről a „versenyképes szociális piacgazdaság” modellje iránt.

A jóléti állam keletkezésének hosszú története van. Gyökerei még a 19. századra (bismarcki Németország) nyúlnak vissza. Az 1940-es évektől a jóléti állam a nemzeti és a szovjet szocializmus alternatívájaként fogalmazódik meg. A jóléti állam bizonyos szolgáltatásokat, főként közszolgáltatásokat, a társadalmi jólét bizonyos szintjének biztosítását igyekszik garantálni a társadalom számára. A cél érdekében a nemzeti jövedelem újraelosztására törekszik, s időnként és helyenként ez drasztikus mértékű lehet.

A jóléti állam a kapitalizmust nem akarja felszámolni („élhető kapitalizmus”). Éppenséggel olyan reformokat hajt végre, amelyekkel kiküszöböli durva torzulásait és stabilizálja. A jóléti állam gyökerei a keresztény tanításokhoz és a munkásmozgalomhoz egyaránt visszanyúlnak. A jóléti állam mellett a főbb politikai irányzatok (szociáldemokrácia, konzervatívok és liberálisok) elkötelezték magukat, ezért a különböző kormányváltások ellenére a legtöbb országban nagy fokú folytonosságot mutatott.

A jövőbeni reformok kapcsán mintegy alternatívaként merül fel a *szociális piacgazdaság modelljének* alkalmazása. A szociális piacgazdaság modellje különösen az 1950-es és 1960-as években volt sikeres, s Németországban hozzájárult a „gazdasági csodához”. A modellt más országokban (például Hollandia) is alkalmazták.

A jóléti állam és a szociális piacgazdaság széles területeken fedésben vannak egymással. Egyaránt elkötelezik magukat a szociális jogok és védelem, a szociális béke és igazságosság mellett. Sok területen a különbségek közöttük leginkább a hangsúlyokban vannak, de mint Csaba László megjegyzi: „A két, gyakran szinonimaként használt kifejezés, elemzési-normatív szempontból nemcsak nem fedi egymást, hanem *egymás ellentétei*.”⁴³

A jóléti állam számára a prioritást az állami szabályozás, míg a szociális piacgazdaság számára a piaci mechanizmusok jelentik. Az állam az egyik esetben a piac szabályozására és korrekciójára törekszik, míg a másik esetben a beavatkozás a piac normális működését biztosítja. A szociális piacgazdaság a jólétet az egyén kezdeményezésétől, erőfeszítésétől az egyéni sokszínűség kibontakoztatásától, végső soron teljesítményétől várja, míg a jóléti állam az állami paternalizmust helyezi előtérbe. A szociális partnerség és igazságosság vagy az újraelosztás eltérő hangsúlyt kapnak. A jóléti állam az erőteljesebb jövedelemelosztást a szociális igazságosság nevében képviseli, amiben a korai munkásmozgalom és marxizmus álláspontja köszön vissza. A tőkejövédelmek kizsákmányolásból származnak, vagyis a progresszív jövedelem újraelosztása vagy a vagyonok megadóztatása végül is igazságtétel. Az „osztogató-fosztogató” jóléti állam (Liska Tibor terminológiája) ma is nagyrészt ezt az elvet követi. A viták a *jóléti állam válságáról* már évtizedek óta folynak, azt túlméretezettnek, pazarlónak és alacsony hatékonyságúnak tartják. Az 1970-es évektől mindkét modell válsága különösen a globalizáció kihívásaival szemben éleződött ki.

⁴² PIKETTY 2015, 43.

⁴³ CSABA 2014, 97.

A jóléti állammal és a szociális piacgazdasággal Magyarországon is hatalmas irodalom (Berend T. Iván, Csaba László, Farkas Beáta, Gedeon Péter, Györffy Dóra, Erdős Tibor, Halmi Péter, Kádár Béla, Kornai János, Köllő János, Körösi István, Liska Tibor, Mihályi Péter, Muraközy László, Simonovits András, Surányi-Unger Tivadar, Szabó Katalin, Szamuely László, Szentes Tamás stb.) foglalkozik. Ezek értékelésére nem tudunk kitérni.

Úgy gondolom, fontos lenne tisztázni, *mi legyen a „szociális állam” célja, és azt milyen szociális modell szolgálja leginkább*. A teljes társadalmi és gazdasági egyenlőségre törekvő szovjet „szocializmus” modelljével kapcsolatos mintegy 100 éves kísérletek, különösen Kelet-Európában csúfos kudarcot vallottak (Észak-Koreában is csak összeomlásának az időpontja kérdéses). Ellene mentek a társadalom és a gazdaság szerves fejlődésének, s csak véres diktatúrákkal lehetett fenntartani őket. A modell sok millió ember életébe került, s nyomorszinten egyenlősített.

Nem tudunk mit kezdeni a Piketty által preferált „igazságos társadalmi rend” céljával sem. Nyilván viszonylagos, szubjektív, meghatározhatatlan és nagy valószínűséggel konfrontatív modell lenne. Kérdéses, mennyiben lehetne olyan demokratikus konszenzussal létrehozni, amely egyúttal ne ütközne a versenyző és teljesítményorientált társadalom követelményeivel. Kérdés, mi lenne az elosztás „igazságos” mértéke, s azt hogyan lehetne meghatározni.

A jövőbeni kívánatos gazdaság- és társadalomszervezési modell részletes megvitatása és leírása túlmegegy a jelenlegi írás keretein. „A szakirodalomban egyre inkább terjed, hogy a jóléti állam átadja a helyét egyfajta »jóléti keveréknek«, melyben különböző mechanizmusok együttesen biztosítják a kiszámítható életviszonyokat, a társadalmi mobilitást és az esélyegyenlőséget a népesség többségének.”⁴⁴

Magam is úgy gondolom, hogy az új társadalom- és gazdaságszervezési modell a megreformált és megjavított jóléti állam és szociális piacgazdaság elveire egyaránt építhetne. Mint Csaba László megjegyzi: „A szociális piacgazdaság nem egyszer s mindenkorra adott, merev, kiforrott modell. A német gyakorlat és a normatíva szembeállítás, csakúgy, mint más európai szociális modellek reformja arra utal, hogy *tere lehet és tere is van lassú, fokozatos átstrukturálásnak*, úgy, hogy közben a lényegi vonások megőrzése is lehetséges.”⁴⁵

Nem kétséges, hogy a szélsőséges egyenlőtlenségek korrekciója *az újraelosztás különböző formáit és mértékeit* igényelné mind nemzeti, mind nemzetközi vonatkozásokban. Ez magában foglalja a jövedelmek és vagyonok progresszív adóztatását, benne a radikális örökösödési adó megfontolását is. Erre vonatkozó elképzeléseit és javaslatait Piketty az idézett könyvében részletesen leírja. Ezek vitathatóságára nem térek ki.

Bourguignon szerint egyenesen az 1980-as évektől folytatott ultraliberális politikák visszafordítására lenne szükség. „Az elmúlt évtizedekben a fejlett országokat bizonyosfajta »adóreform-fertőzés« jellemezte, amely a magas jövedelmek progresszív újraelosztásának mérséklésére irányult. Sürgető, hogy a mértékeket visszaigazítsuk a másik irányba, de ezúttal nemzetközi szintű egyeztetett erőfeszítés mellett. A jelenlegi kezdeményezések a fejlett országok részéről a nemzetközi tőkeáramlások és az adóparadicsomok vonzerejének ellenőrzésére ilyen szempontból bátorítóak.”⁴⁶

⁴⁴ ANDOR 2017, 119.

⁴⁵ CSABA 2014, 117.

⁴⁶ BOURGUIGNON 2015, 189.

Ugyanakkor inkább azokkal a véleményekkel értek egyet, miszerint a szociális piacgazdaság jobban megfelel a versenyző és teljesítményalapú társadalom és gazdaság követelményeinek. „Ehelyütt elégséges lehet annak ismételt leszögezése, hogy minél erőteljesebben formálta egy-egy időszak vagy döntéshozó szemléletét a munkahelyvédelem, a termelés megőrzése és általában a *jóléti állami mentalitáshoz* köthető – tévesen keynesianusnak vélt – szempontrendszer, annál nagyobb (volt és maradt) a valószínűsége a *rendszerhibák kialakulásának*. És fordítva, mennél következetesebben ragaszkodott egy-egy kormányzat a piacgazdaság szellemében ahhoz, hogy az egyedi érdekeken túlmutató, a közérdeket a versenyhez kötő, szerkezetváltozást serkentő megoldásokkal éljen, annál valószínűbb, hogy fenntartható finanszírozási pályán maradt.”⁴⁷

Véleményem szerint tehát a „szociális állam” olyan modelljére lenne szükség, amely a társadalom valamennyi tagja számára a *tisztes jólét elérését*, „emberléptékű életviszonyok” kialakítását tűzné ki célul. Ez természetesen szintén relatív lenne, s nem szakadhatna el a gazdasági fejlettség realitásaitól. Ezúttal is fennáll a bizonytalanság veszélye, de olyan normákkal, mint az alapvető szükségletek, vagy a létminimumra vonatkozó szttenderdek, pontosítani lehetne. Olyan célokat kellene kitűzni, mint az egyéni tehetségeket kibontakoztató oktatás, betegség esetén társadalombiztosítás alapján a szükséges egészségi ellátáshoz való hozzájutás, a lakhatás vagy a szellemi és fizikai fejlődés lehetőségeinek a biztosítása. Ehhez olyan feltételek kötődnének (például foglalkoztatás, képzés stb.), amelyek alapján mindezekhez a társadalom túlnyomó többsége teljesítménye alapján jutna. Ugyanakkor a társadalom meghatározott kisebb (a fejlettséggel csökkenő) része számára ez csak a köhéziós újraelosztás alapján lehetne elérhető. Hangsúlyozni szeretném, hogy határozottan nem értek egyet a garantált minimális jövedelemre vonatkozó ötletekkel.

Gyakorlatilag a szociális piacgazdaság logikája alapján fogalmazza meg gondolatait Jeffrey Sachs is. „Nem jó, ha a haldoklót kioktatjuk, élete során mit kellett volna jobban csinálnia. Feladatunk inkább az, hogy felsegítsük a fejlődés létrájára, legalábbis, hogy megvethesse lábát annak alsó fokán; ahonnan aztán már saját erejéből mászhat tovább.” Mint folytatja: „Bár a közgazdaságtanba bevezető tankönyvek az individualizmust és a decentralizált piacokat dicsőítik, biztonságunk és prosperitásunk legalább annyira függ közös döntéseinktől a betegségek leküzdésére, a jó tudomány és a széles körű oktatás előmozdítására, a kritikus infrastruktúrák biztosítására, vagy attól, hogy közösen cselekedjünk a szegények legszegényebbjéi megsegítésére. Ha az alapvető infrastruktúrák (utak, energia vagy kikötők) és a humán tőkék (egészség és oktatás) rendelkezésre állnak, a piacok a fejlődés erős motorjaivá válhatnak. Ezek nélkül az előfeltételek nélkül a piacok a világ nagy részét kegyetlenül megkerülhetik, elszigeteltségben és szegénységben hagyván őket.”⁴⁸

A Lisszaboni Szerződésben az EU a versenyképes szociális piacgazdaság mellett tör lándzsát. Az Európa 2020 program számos szociális célt tűz ki, de ezek nem mindig állnak össze koherens programmá. A célok többnyire ajánlások, és megvalósításuk a tagállamokon múlik. Az *Európa 2020 stratégia* bizottsági programja olyan operacionális ajánlásokat tesz, mint a gyermekszegénység elleni fellépés, módszertani támogatás a minimáljövedelem-rendszerek kidolgozásához, a hajléktalanság felszámolásához; az ifjúsági garanciaprogram beindítása (25 év alattiak négy hónapnál tartósabb munkanélküliségének megszüntetése

⁴⁷ CSABA 2014, 111.

⁴⁸ SACHS 2005, 2–3.

érdekében); útmutató adása a szociális vállalkozásoknak; szabályok kidolgozása a vándorló munkavállalók jogainak védelmére vagy 2013-ban szociális eredménytábla (*social score board*) bevezetése.

Ennél nyilvánvalóan többre lenne szükség. „Csak értékekből, normákból és szabályokból azonban nem lesz kohézió: konkrét, anyagi szolidaritást kell vállalni egy közösségen belül. A szociális napirend felduzzasztása sok országban csak korlátozott hatást képes kifejteni, ha nem történik reform egyidejűleg másutt (valutaunió, pénzügyi rendszer szabályozása, valamint a felzárkózást segítő kohéziós politika). A jóléti modellek és politikák hatékonysága nagymértékben attól függ, mennyire tudja a társadalom kontrollálni, megfélelően szabályozni a szociális politikán kívül eső trendeket, folyamatokat, és elsősorban a gazdaságpolitikai döntéseket. Kohézió szempontjából tehát az előttünk álló évtized nagy kérdése az EU számára az euróreform megvalósíthatósága, valamint a keleti peremrégió további felzárkózása az eddig tapasztalt polarizáció nélkül, illetve annak visszafordításával. Mindkét ügy az eddiginél nagyobb fokú szolidaritást feltételez, és közös fellépést az egyenlőtlenségek és egyensúlytalanságok ellen.”⁴⁹

A környezet és a demokrácia válságára tekintettel az *ökoszociális és demokratikus* jelzőkkel kiegészített lisszaboni formula („*demokratikus és versenyképes ökoszociális piacgazdaság*”) véleményem szerint szerencsésebb lenne. „Miközben az egészségügybe, oktatásba és infrastruktúrába célzott beruházások feltörhetik a szélsőséges szegénység csapdáját, a folytatódó környezeti romlás helyi, regionális vagy planetáris szinten veszélyeztethetik a szociális nyereségek hosszú távú fenntarthatóságát. Miközben beruházunk a szélsőséges szegénység felszámolásába, szembe kell néznünk a világ ökörendszerének globális fenntarthatósága érdekében szükséges beruházások állandó kihívásával is.”⁵⁰

A „demokratikus” jelző a korrupció elleni fellépés szempontjából lenne fontos. A korrupció, ha különböző mértékben is, de sajnálatos módon szervesen épül be az EU-országok (természetesen nem csak az európai országok) politikai rendszerébe. Ezen csak alapvető demokratikus reformokkal lehetne változtatni.

Irodalomjegyzék

- ANDOR L. (2017): *Jóléti modellek, európai válságok*. Budapest, Noran Libro.
- ATKINSON, A. B. (2017): *Egyenlőtlenség. Mit kell tennünk?* Budapest, Kossuth.
- BISLEY, N. (2007): *Rethinking Globalization*. Basingstoke – New York, Palgrave Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1057/978-1-137-02148-9>
- BOURGUIGNON, F. (2015): *The Globalization of Inequality*. Princeton (NJ) – Oxford, Princeton University Press.
- CSABA L. (2014): *Európai közgazdaságtan*. Budapest, Akadémiai.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG (2017): *Fehér könyv Európa jövőjéről. A 27 tagú EU útja 2025-ig: gondolatok és forgatókönyvek*. COM (2017) 2025 2017. március. 1. Brüsszel.
- GILPIN, R. (2004): *Nemzetközi politikai gazdaságtan*. Budapest, Budapest Centre for International Political Economy.

⁴⁹ ANDOR 2017, 106.

⁵⁰ SACHS 2005, 367.

- GREIG, A. – HULME, D. – TURNER, M. (2007): *Challenging Global Inequality*. Basingstoke – New York, Palgrave Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-0-230-20840-7>
- HALMAI P. (2018): Az európai növekedési modell kifulladásá. *Közgazdasági Szemle*, 65. évf. 2. sz. 122–160. DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2018.2.122>
- HELD, D. et al. (2004): *Global Transformations*. Cambridge, Polity Press.
- HIRST, P. – THOMPSON, G. (1999): *Globalization in Question*. Cambridge, Polity Press.
- JOHNSON, A. W. – EARLE, T. (2000): *The Evolution of Human Societies, From Foraging Group to Agrarian State*. Second Edition. Stanford (CA), Stanford University Press.
- MCCRONE, G. (1969): Regional Policy in the European Communities. In DENTON, G. R. ed.: *Economic Integration in Europe*. London, Weidenfeld and Nicolson. 194–219.
- MILANOVIC, B. (2016): *Global Inequality. A New Approach for the Age of Globalization*. Cambridge (MA) – London, The Belknap Press of Harvard University Press. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674969797>
- PETERSON, V. S. (2005): *A Critical Rewriting of Global Political Economy*. London, Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203380826>
- PIKETTY, T. (2015): *A tőke a 21. században*. Budapest, Kossuth.
- RAPLEY, J. (2004): *Globalization and Inequality: Neoliberalism's Downward Spiral*. Boulder (CO), Lynne Rienner.
- SACHS, J. D. (2005): *The End of Poverty, How We Can Make It Happen in Our Lifetime*. London, Penguin Books.
- SCHOLTE, J. A. (2005): *Globalisation. A Critical Introduction*. Basingstoke – New York, Palgrave Macmillan.
- SIMAI M. (2007): *A világgazdaság a XXI. század forgatagában*. Budapest, Akadémiai.
- SOCIAL PROTECTION COMMITTEE (2014): *Social Europe: Many Ways, One Objective*. Luxembourg, Publication Office of the European Union.
- SOMMER, T. (2011): *1945. Egy év életrajza*. Budapest, Európa.
- WOLF, M. (2005): *Why Globalization Works*. New Haven (CT), Yale University Press.